

آموزش الفبا (حروف گرد)

در این جلسه شکل‌های «س»، «ص» و «س کشیده» را مورد بررسی قرار داده، نحوه اجرای آنها را خواهیم آموخت.

نحوه اجرای شکل «س»

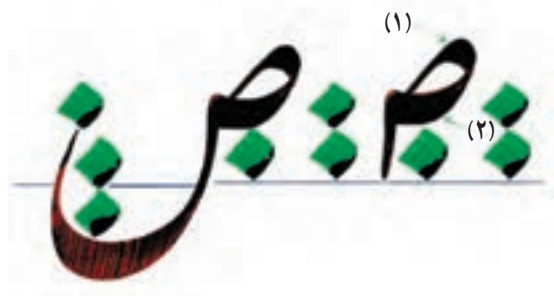
ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۲ نقطه عمودی در بالای خط زمینه قرار دهید. سپس با نوک بالایی قلم، دندانۀ اول را با حرکتی قوسدار در جهت پایین و چپ اجرا کرده، در ادامه دندانۀ دوم را با یک برجستگی به وسیلۀ نیش قلم و امتداد آن در جهت افقی به اندازه ۱ نقطه بنویسید و دندانۀ سوم را بدون برجستگی با نوک قلم تا خط زمینه به صورت عمودی ادامه دهید حال شکل پایۀ را به آن وصل کرده شکل «س» را کامل کنید. گفتنی است که دندانۀ‌های «س» از $\frac{1}{4}$ تا $\frac{1}{3}$ پهنای قلم ضخامت دارد (نمونه ۸-۱).

نمونه ۸-۱

نحوه اجرای شکل «ص»

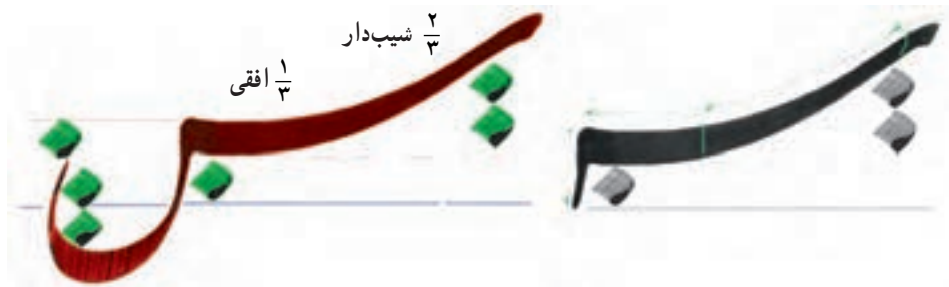
بعد از قرار دادن نقطه‌های راهنما، حرکت اول را که شبیه «ط» می‌باشد از حدود ۲ نقطه بالاتر از خط شروع کرده، قسمت زیرین سر «ص» را با $\frac{3}{4}$ پهنای قلم با یک حرکت قوسدار به طرف پایین و چپ اجرا می‌کنیم و ادامه آن را با نوک قلم به صورت عمودی تا خط زمینه امتداد می‌دهیم. در پایان با اتصال شکل پایۀ حروف گرد، شکل «ص» را کامل می‌کنیم (نمونه ۸-۲).

نمونه ۸-۲

نحوه اجرای «س» کشیده

قسمت اول این شکل از یک کشیده و دنباله‌ای به صورت عمودی به طرف پایین تشکیل شده است. برای اجرای کشیده، ابتدا قلم را با زاویه ۶۰ حدود ۴ نقطه بالاتر از خط زمینه قرار داده، به طول یک نقطه به حالت تقریباً افقی به طرف چپ حرکت می‌دهیم. سپس با شیب تندتر مانند حرکت سرکش «ک» حرکت را به طرف خط زمینه ادامه داده، به تدریج این حرکت را به حرکت افقی تبدیل می‌کنیم به طوری که طول قسمت شیب‌دار ۲ برابر طول قسمت افقی باشد. در طول این حرکت، زاویه قلم از ۶۰ در شروع به ۹۰ در پایان کشیده تغییر می‌کند. در پایان، حرکت را با نوک قلم به صورت عمودی تا خط زمینه ادامه می‌دهیم. (شیب این کشیده حدود ۲ نقطه خواهد بود). حال، شکل پایه حروف گرد را به آن وصل کرده، شکل را کامل می‌کنیم. طول کشیده «س» از ۷ تا ۱۰ نقطه متغیر است (نمونه ۳-۸).

نمونه ۳-۸

نکته: تمامی کشیده‌هایی که مانند «س کشیده» بدون واسطه به گردی وصل می‌شوند $\frac{1}{3}$ از طول آنها در قسمت آخر کشیده، حالت افقی دارند، اما کشیده‌هایی که مستقیماً به گردی وصل نشوند در $\frac{1}{3}$ آخر از طول کشیده کمی به طرف بالا صعود می‌کنند. مانند دو کلمه «ستاره» و «رُستن» (نمونه ۴-۸).

نمونه ۴-۸

تمرین منزل

یک جمله یا عبارت کوتاه را با استفاده از حروف و کلمات آموخته شده بسازید و بر روی یک خط زمینه در قالب سطر نویسی، با رعایت قواعد مربوط، خوشنویسی کنید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- هر یک از شکلهای «س، ص، س کشیده» را دو سطر تمرین کنید.
 - ۲- سه کلمه جدید که در آن حروف «س، ص، س کشیده» به کار رفته باشد پیدا کنید و از هر یک، دو سطر خوشنویسی کنید.
 - ۳- کلمه ستاره را به صورت کشیده، یک سطر خوشنویسی کنید.
- یادآوری: در اجرای تمامی تمرینات از نقطه‌های راهنما در اول سطر استفاده کنید.

نمونه ۵-۸ — مطالعه شکل پایه در حروف گرد

سطر نویسی

سطر زیر را به دقت مورد مطالعه و بررسی قرار داده، سعی کنید به سؤالات مطرح شده پاسخ دهید (نمونه ۹-۱).

نمونه ۹-۱

- ۱- حروف گرد «ل» و «ش» در ایجاد تعادل کلی سطر بالا چه نقشی دارند؟
- ۲- آیا «ب کشیده» در ایجاد تعادل کلی سطر بالا مؤثر است؟ چرا؟
- ۳- اجزای سطر بالا را از نظر ارزش بصری در ۳ درجه مشخص کرده، آنها را در مقابل هر یک از عبارات زیر بنویسید.

- اجزای دارای ارزش بصری درجه ۱ :
- اجزای دارای ارزش بصری درجه ۲ :
- اجزای دارای ارزش بصری درجه ۳ :

تمرین منزل

با استفاده از حروف و کلماتی که تاکنون آموخته‌اید، جمله یا عبارتی کوتاه بسازید و آن را در یک ورق A4 در قالب سطر نویسی اجرا کنید و سپس ارزش بصری هر کدام از اجزای سطر را در ۳ درجه گروه‌بندی کرده، در زیر سطر بنویسید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- هر یک از شکل‌های «کد، ل، ب کشیده، ش» را، یک سطر تمرین کنید.
- ۲- سرمشق متن درس را سه بار خوشنویسی کنید.
- ۳- هر یک از کلمات «لذت»، «ستاره» را، یک سطر خوشنویسی کنید.

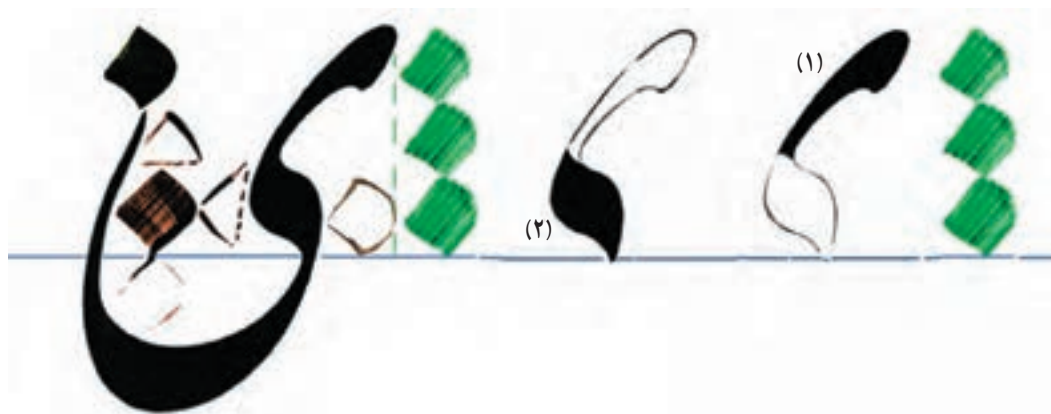
آموزش الفبا (حروف گرد)

شکل «ی» یکی از زیباترین شکل‌های نستعلیق است. حرکت مارپیچی S که از حرکت‌های بسیار زیبا و جذاب در هنرهای تجسمی است ترکیب کلی شکل «ی» را تشکیل داده است.

این شکل با ۳ حرکت قلم اجرا می‌شود و حرکت آخر آن که گردی «ی» را دربر می‌گیرد، اندکی از حروف گرد قبلی کوچکتر نوشته می‌شود و گودی سمت چپ آن، $\frac{5}{10}$ نقطه بیشتر از گردیهای قبلی (یعنی $\frac{2}{5}$ نقطه) می‌باشد.

نحوه اجرای شکل «ی»

ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۳ نقطه عمودی قرار می‌دهیم. سپس قلم را با زاویه ۶۳ در ۳ نقطه بالاتر از خط زمینه قرار داده، با اشاره‌ای مختصر به طرف بالا و حرکت در جهت چپ و پایین با اندکی قوس، حرکت اول را انجام می‌دهیم. ارتفاع این حرکت حدود ۲ نقطه می‌باشد. حرکت دوم را با حرکت قلم به طرف راست، با اندکی شیب و به صورت پیچدار به اندازه یک نقطه اجرا می‌کنیم. حال در حرکت سوم، گردی «ی» را که اندکی از شکل پایه کوچکتر و انتهای آن نیم نقطه بیشتر است می‌نویسیم و شکل را کامل می‌کنیم (نمونه ۱-۱۰).

نمونه ۱-۱۰

نکته: کلیه حروف گردی که از راست به چپ نوشته می‌شوند (ن ق ل س ر ص ی) در قسمت ماقبل آخر و قبل از اتصال به گردی، حالت عمودی دارند (نمونه ۲-۱۰).

نمونه ۲-۱۰

تمرین منزل

عبارت یا جمله‌ای کوتاه را که در آن حرف «ی» به کار رفته باشد در یک کادر مستطیل 30×10 خوشنویسی کنید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- شکل «ی» را ۵ سطر تمرین کنید.
- ۲- هر یک از کلمات «بازی، روان و ارادت» را، یک سطر خوشنویسی کنید.
- ۳- دو کلمه ساده را که در آن حرف «ی» به کار رفته باشد پیدا کنید و از هر کدام دو سطر خوشنویسی کنید.

تصویر ۱-۱۰- سیاه مشق — محمد غفوری منش (معاصر) —

مرکب و گواش — $40 \times 71 \text{ cm}$

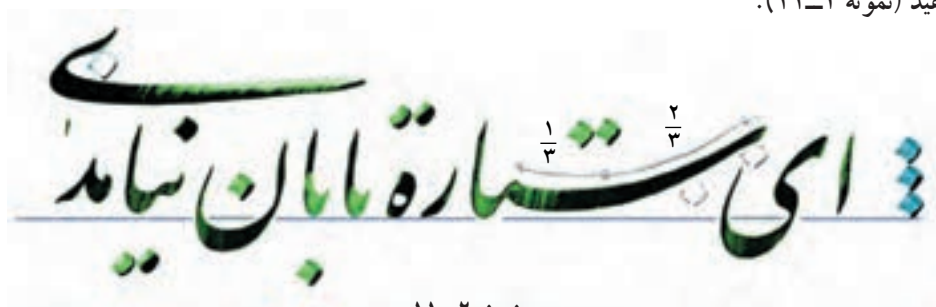
سطر نویسی

در سرمشق این جلسه که یک سطر کوتاه می باشد حرف «ی» به حالت برگردان نوشته شده است. این نوع «ی» معمولاً در آخر سطر و در قسمت بالای آخرین اجزای سطر نوشته می شود. کشیده این شکل از چپ به راست اجرا می شود و از ۵/۰ تا ۱ نقطه شیب دارد. طول آن از ۹ تا ۱۱ نقطه متغیر است. این شکل را «ی» معکوس نیز می گویند (نمونه ۱۱-۱).

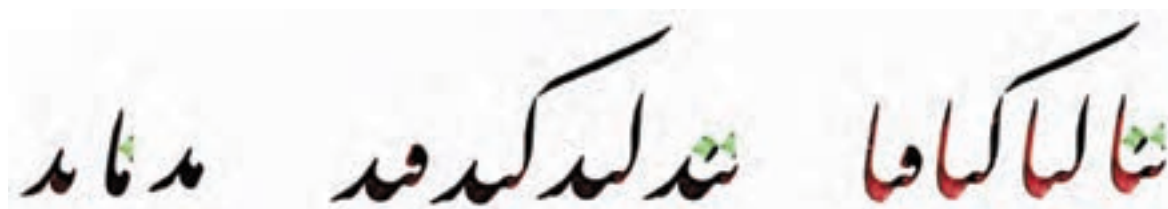
نمونه ۱۱-۱

سرمشق این جلسه را به دقت مورد مطالعه و بررسی قرار داده، به پرسشهای مطرح شده، با بحث و تبادل نظر پاسخ دهید (نمونه ۱۱-۲).

نمونه ۱۱-۲

- ۱- قرار گرفتن «ی معکوس» در قسمت آخر سطر، چه نقشی در ایجاد تعادل کلی سطر ایفا می کند؟
 - ۲- آیا این سطر دارای تقارن است؟
 - ۳- اگر «ی» آخر به صورت «ی» گرد نوشته می شد، آیا اشکالی در ترکیب کلی سطر به وجود می آمد؟
- به شکلهای ۲ اتصال جدید «نیا و مد» در سرمشق توجه کنید و اتصالات مشابه هر کدام را مورد مطالعه قرار دهید (نمونه ۱۱-۳).

نمونه ۱۱-۳

تمرین منزل

عبارت «ای آفتاب تابان» را در یک صفحه A4 خوشنویسی کرده، اجزای آن را در ۳ درجه گروه‌بندی کنید و در ذیل سطر بنویسید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- شکل «ی معکوس» را سه سطر تمرین کنید.
- ۲- هر یک از دو اتصال جدید و اتصالات مشابه آنها را، یک سطر تمرین کنید.
- ۳- از روی سرمشق، ۳ بار خوشنویسی کنید (نمونه ۲-۱۱).

تصویر ۱-۱۱- سیاه مشق نستعلیق - مسعود رنگساز (معاصر) - مرکب - ۶۶×۶۳ cm

آموزش الفبا (حروف گرد)

در این جلسه آخرین شکل‌های حروف گرد را که «ح و ع» می‌باشد مورد بررسی قرار می‌دهیم. با فراگیری این دو شکل، آموزش حروف الفبا پایان می‌یابد و در جلسات بعد، به بررسی و آموزش اتصالات، ترکیب‌بندی در سطر، ویژگی‌های ساختاری انواع خوشنویسی و موارد کاربردی آنها، شناخت حرکتهای نو در خوشنویسی معاصر و ارتباط و پیوستگی هنر خوشنویسی با دیگر هنرها خواهیم پرداخت.

نحوه اجرای شکل «ح»

شکل «ح» را بهتر است با دو حرکت قلم اجرا کنیم. ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۳ نقطه عمودی بالای خط زمینه قرار داده، نوک قلم (نیش قلم) را در حدود ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه می‌گذاریم و در زاویه ۶۳ اندکی به طرف بالا حرکت داده، سپس در ادامه با تغییر مسیر به طرف راست و در حالت تقریباً افقی به اندازه یک نقطه، طوری قلم را حرکت می‌دهیم که بهنای این قسمت به تدریج بهتر شود و در پایان، تا $\frac{1}{4}$ بهنای قلم ضخامت پیدا کند. حال، با یک تغییر مسیر دیگر، قلم را در جهت پایین و چپ به صورت قوسدار تا یک نقطه می‌رانیم. در این جا، قسمت اول شکل «ح» تمام می‌شود. در حرکت دوم با اتصال شکل پایه حروف گرد که برخلاف دیگر حروف از چپ به راست اجرا می‌شود شکل را کامل می‌کنیم (نمونه ۱-۱۲). گفتنی است که قسمت گردی شکل‌های «ح و ع» اندکی بازتر و بزرگتر از دیگر حروف گرد نوشته می‌شوند؛ اما این اختلاف بسیار جزئی است و چندان محسوس نمی‌باشد.

نمونه ۱-۱۲

نحوه اجرای شکل «ع»

این شکل نیز بهتر است مانند «ح» با دو حرکت قلم اجرا شود. بعد از قرار دادن ۳ نقطه راهنما در بالای خط زمینه، نوک قلم را در ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه می‌گذاریم و به اندازه نیم نقطه در جهت زاویه ۶۳ حرکت می‌دهیم؛ سپس گره نوک «ع» را با نیش قلم شکل داده، در همان مسیر به طرف پایین حرکت می‌کنیم و با تغییر مسیر به طرف راست، با اندکی شیب به طرف پایین به طول $\frac{3}{4}$ نقطه طوری قلم را حرکت می‌دهیم که این قسمت $\frac{3}{4}$ بهنای قلم، ضخامت پیدا کند. حال، با نیش قلم به اندازه نیم نقطه به طرف بالا و در جهت ۶۰ و سپس برگشت به طرف پایین

و چپ به صورت مورّب و اندکی قوسدار، قسمتِ اوّل شکل «ع» را به اتمام می‌رسانیم. در پایان با اتصال گردی، مانند شکل «ح»، اجرای حرف «ع» را کامل می‌کنیم (نمونه ۱۲-۲).

نمونه ۱۲-۲

تمرین منزل

در یک کادر مربع 20×20 ، دو دایره متحد‌المركز رسم کنید و شکل‌های «ح» و «ع» را در محیط این دایره‌ها و در کنار هم خوشنویسی کنید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- هر یک از شکل‌های «ح و ع» را، سه سطر تمرین کنید.
- ۲- هر یک از کلمات «سیّاح» (به صورت کشیده) و «ابداع» را، دو سطر خوشنویسی کنید.
- ۳- کلیّه حروف گرد (ن ق ل س ص ی ح ع) را به طور متوالی بنویسید و با راهنمایی‌های هنرآموز محترم، اشکالات خود را در این بخش رفع کنید.

تصویر ۱۲-۱- طرحی برای کتیبه نستعلیق - اسماعیل رشوند (معاصر) - قلم و مرکّب - $70 \times 100 \text{ cm}$

تصویر ۲-۱۲- سیاه مشق نستعلیق - امیر فلسفی (معاصر) - مرکب و قلم

سطر نویسی

سرمشق این جلسه را با دقت مورد مطالعه و بررسی قرار داده، با راهنماییهای هنرآموز محترم، در مورد پاسخ سوالات مطرح شده، بحث و تبادل نظر کنید (نمونه ۱-۱۳).

- ۱- آیا این سطر دارای تقارن نسبی است؟ چرا؟
- ۲- آیا این سطر دارای تعادل است؟ چرا؟
- ۳- کشیده کلمه سُرخ در این سطر چه نقشی در ایجاد تقارن و تعادل آن ایفا می کند؟
- ۴- حروف گرد در ایجاد تعادل و تقارن این سرمشق چه نقشی دارند؟

نمونه ۱-۱۳

نحوه اتصال حروف به حرف «ل»

خوشنویسی کلمات گل، گلاب، یل، یلدا، آمل، ملوان، بلبل را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهید. سپس یکی از قواعد اتصالات در نستعلیق را که مربوط به اتصال حروف به «ل کوچک» (غیر آخر) و «ل بزرگ» (آخر) می باشد کشف کرده، عبارت ذیل را کامل کنید (نمونه ۲-۱۳).

نمونه ۲-۱۳

نکته: هرگاه حرفی به وصل شود با تمام پهنای قلم و هرگاه حرفی به وصل شود با $\frac{1}{4}$ پهنای قلم نوشته می‌شود. مگر کشیده‌ها که در هر دو صورت با تمام پهنای قلم به «ل» وصل می‌شوند. اکنون با بررسی اتصال کشیده حرف «س» به «ر» و مطالعه برخی اتصالات مشابه آن به گوشه‌ای دیگر از نظم و قانونمندی حاکم بر ساختار نستعلیق پی خواهیم برد (نمونه ۳-۱۳).

نمونه ۳-۱۳

تمرین منزل

مصرع «آفتاب آمد دلیل آفتاب» را در یک کادر مستطیل 25×10 cm، با به کارگیری آموخته‌های خود در سطرنویسی و با تفکر و تأمل در چگونگی ترکیب‌بندی آن و رعایت قواعد مربوطه خوشنویسی کنید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- هر یک از کلمات گل، گلاب، یل، یلدا، آمل، ملوان، بلبل را، سه بار تمرین کنید.
- ۲- کشیده «سر» و اتصالات مشابه آن را یک سطر تمرین کنید.
- ۳- سطر «ای گل سرخ باغ» را، سه بار خوشنویسی کنید.

اتصالات در نستعلیق

نحوه اتصال (ج چ ح خ) به حروف دیگر

در این جلسه نحوه اتصال حروف «ج چ ح خ» را به حروف دیگر، مورد بررسی قرار داده، شکل‌های مختلف این حروف را در نستعلیق مطالعه کرده، موارد کاربرد هر کدام را با استفاده از قواعد و راهکارهایی ساده خواهیم آموخت.

هرگاه هر یک از حروف «ج چ ح خ» در اول کلمه یا بخشی از کلمه واقع شود که به حرف ماقبل خود وصل نباشد در ۳ شکل نوشته می‌شود که هر کدام در موارد خاص به کار می‌رود. در این حال، حرکت و حرف بعدی شکل آن را مشخص می‌کند.

حالت اول: هرگاه، حرکت قلم بعد از «ج چ ح خ» به طرف راست برگردد، از شکل «ح ساده» استفاده می‌کنیم (نمونه ۱-۱۴).

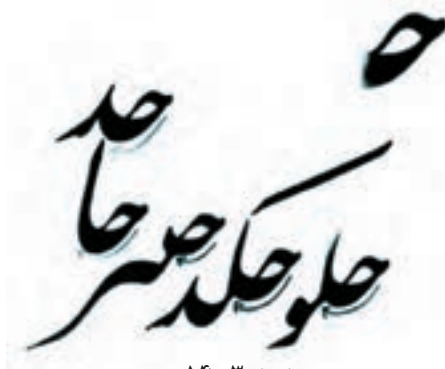
نمونه ۱-۱۴

حالت دوم: هرگاه، حروف «ج چ ح خ» در اول کلمه یا بخشی از کلمه بیاید که به حرف ماقبل خود متصل نباشد و ادامه سر این حروف به طرف پایین یا افقی به طرف چپ باشد به شکل «ح گره‌دار» نوشته می‌شود (نمونه ۲-۱۴).

نمونه ۲-۱۴

حالت سوم: هرگاه حروف «ج چ ح خ» در اول کلمه یا بخشی از کلمه، طوری واقع شود که به حرف ماقبل خود متصل نباشد و حرکت بعدی آن به طرف بالا باشد به شکل «ح بسته» نوشته می‌شود (نمونه ۱۴-۳).

نمونه ۱۴-۳

نکته: هرگاه، هر یک از حروف «ج چ ح خ» در وسط کلمه بیاید به طوری که به حرف ماقبل و مابعد خود متصل باشد اگر حرکت بعد از این حروف، برگشت به طرف راست باشد به صورت «ح ساده» و در بقیه موارد به صورت «ح افقی» نوشته می‌شود.

ضمناً در کلیه مواردی که حروف «ج چ ح خ» در آخر کلمه واقع شده باشند، چه به صورت متصل مانند کلمه «صبح» و چه به صورت منفرد مانند کلمه «سُرخ»، به شکل «ح ساده» نوشته می‌شوند.

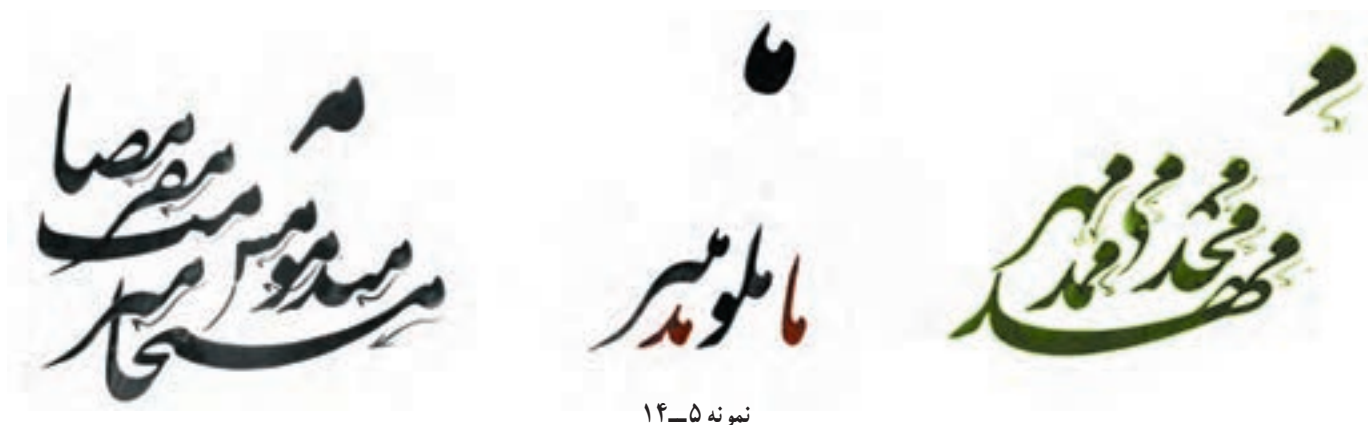
نمونه ۱۴-۴

تمرین منزل

در یک کادر مربع 20×20 cm با تکرار نام مبارک «محمد (ص)» در رنگ بندی و ترکیب بندی دلخواه، قطعه ای زیبا خلق کنید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- از تمامی اتصالات این جلسه، سه بار تمرین کنید.
- ۲- هر یک از کلمات «خدا، ناجی، خبر، جمال، خلوص، چتر، خنک، مجد، نجات، نجوم، نجم و حجاب» را به طور متوالی، دو بار خوشنویسی کنید.
- ۳- اتصالات حرف م به حروف دیگر را به دقت مطالعه کرده، موارد استفاده از «م چهارگوش»، «م گرد» و «م سه گوش» را به صورت مختصر بنویسید و از هر یک، سه بار تمرین کنید (نمونه ۵-۱۴).

اتّصالات در نستعلیق (کشیده‌ها)

کشیده‌ها یا «مدّات» در خوشنویسی نستعلیق از اهمیّت ویژه‌ای برخوردارند. ساختار افقی و نسبتاً بزرگ کشیده‌ها، ارزش بصری و نقش تعیین‌کننده آنها را در هر نوع ترکیب‌بندی قطعات خوشنویسی، اعم از آثار سنتی یا مدرن، چنان ممتاز و برجسته ساخته است که خوشنویسان در ترکیب‌بندی آثار خوشنویسی، بیش و پیش از هر چیز به چگونگی کشیده‌ها و موقعیّت و جایگاه آنها در اثر توجّه دارند. زیرا علاوه بر اینکه کشیده‌ها نقش اساسی در ایجاد تعادل، تقارن، ریتم و آهنگ کلی اثر خوشنویسی ایفا می‌کنند، دارای بیان هنری بسیار نیرومندی نیز هستند که در موقعیتهای مختلف می‌توانند آرامش، سکوت، ابدیّت، رشد، وصال، بردباری و بسیاری حالات و احساسات دیگر را به بیننده القا کنند.

در جلسات قبل حروفی را که به‌صورت منفرد و بدون اتّصال به حروف دیگر قابلیت کشیده نوشتن داشتند فراگرفتیم که «حروف تخت»، «س، ش» و «ی برگردان» را دربر می‌گرفت. در این جلسه کشیده‌های متّصل را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

کشیده‌های متّصل را می‌توان به‌طور کلی در دو گروه جای داد :

الف : کشیده‌های کامل ب : کشیده‌های کم‌شیب

الف — کشیده‌های کامل

کشیده‌های کامل، ۷ تا ۱۰ نقطه طول و ۲ نقطه شیب دارند و در مواقعی که اتصال پایانی کشیده مستقیماً به‌طرف بالا حرکت نکند نوشته می‌شوند (نمونه ۱-۱۵).

نمونه ۱-۱۵

ب — کشیده‌های کم‌شیب

کشیده‌های کم‌شیب، ۷ تا ۱۰ نقطه طول و ۱ تا ۱/۵ نقطه شیب دارند و در کلماتی که اتصال پایانی کشیده به‌طرف بالا حرکت کند نوشته می‌شوند (نمونه ۲-۱۵).

نمونه ۱۵-۲

نکته: در کلماتی که دارای حروف متصل بیشتری هستند (مانند صبحدم، هیچکس) و یا به حروف تخت ختم شوند (مانند سنگ، شیب و...) هر دو گروه از کشیده‌ها اندکی کوتاهتر نوشته می‌شوند و نیز، اندکی از شیب آنها کاسته می‌شود (نمونه ۱۵-۳).

نمونه ۱۵-۳

توضیح: در خوشنویسی نستعلیق نباید کشیده‌ها مستقیماً به «ق بزرگ» (آخر) و «و» و حروف تخت وصل شوند؛ مانند کلمات شور، عشق، شب، شک. در این کلمات، حرف «ش» را نمی‌توان کشیده نوشت (هر چند برخی از خوشنویسان در مواردی نادر چنین کشیده‌هایی نوشته‌اند).

تمرین منزل

در یک کادر مستطیل ۲۵×۱۰ مصرع «خوشا شما که جهان می‌رود به کام شما» را خوشنویسی کنید. سپس اجزای سطر را از نظر ارزش بصری در ۳ درجه گروه‌بندی کرده، در ذیل سطر بنویسید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- از تمامی کشیده‌های این جلسه، یک سطر تمرین کنید.
- ۲- کلمات «مشتاق، مشاوره و مقصد» را به صورت کشیده بنویسید.

